

PRILOZI ZA BIOGRAFIJU SPLITSKOGA GRADITELJA MARINA MARASOVIĆA

UDK: 624-05 Marasović, M.
73 Meštrović, I.
Primljeno: 31. 5. 2010.
Pregledni rad

MARIJA BOŠKOVIĆ, dipl. ing. arh. i dipl. ing. građ.
Graditeljska, obrtnička i grafička škola u Splitu
Matice hrvatske 11
21000 Split, HR

Iznose se nepoznati podaci o djelovanju splitskoga graditelja Marina Marasovića, njegovu školovanju i graditeljskom radu na brojnim značajnim objektima u Splitu i Dalmaciji te suradnja s kiparom Ivanom Meštrovićem i arhitektom Fabjanom Kaliternom od dvadesetih do šezdesetih godina 20. stoljeća.

Ključne riječi: Marin Marasović, splitski graditelj, prilog biografiji, suradnik Ivan Meštrovića, Fabjan Kaliterna

U razdoblju između dva rata u Split se doseljava velik broj ljudi iz splitske okolice, raste broj gradskog stanovništva¹ pa se grad naglo širi. Intenzivno se kupuju tereni za novogradnje, bilo obiteljske kuće bilo višestambene objekte. Uz to, slijedeći potrebe grada, javlja se potreba za čitavim nizom objekata javne namjene. Već 1923. raspisan je natječaj za prostorni plan,² a zatim slijede natječaji za niz objekata javne namjene.³ Prateći slijed raspisivanja arhitektonskih natječaja ili izvođenja gradnji, često se nailazi na ime graditelja Marina Marasovića. Prisutan je kao član žirija⁴ ili Uresnog poglavarstva, a susrećemo ga kao izvođača, samostalno ili u zajedničkom poduzeću s graditeljem Šakićem te poslije s ing. Feliksom Špercem.⁵ Budući da mi je na raspolaganju njegov arhiv,⁶ smatrala sam korisnim objaviti podatke koji će možda zainteresiranima moći koristiti pri istraživanjima izgradnje i razvitka grada Splita u prvoj polovici XX. stoljeća.

BIOGRAFSKI PODACI

Marin Marasović rođen je u Splitu 15. rujna 1895. u obitelji graditelja Jere Marasovića kao peto i jedino muško dijete.⁷ Prvi razred Velike realke upisao je godine 1905., a ispit zrelosti uspješno je položio 1913.⁸ Dana 1. kolovoza iste godine zapošljava se u *svojstvu tehničkog pomoćnika kod građevinskog ovlaštenog inženira* Karla Čičina, gdje ostaje do 1. rujna 1916.,⁹ iako je u međuvremenu kratko pohađao studij ekonomije u Milanu, koji je zbog približavanja ratnog vihora brzo prekinuo.¹⁰ Godine 1916. u sklopu daljnjeg usavršavanja morao je odraditi besplatnu praksu *kao pomoćni i nadzorni organ pri gradnji arheološkog muzeja i baš od 1. septembra. 1916. do 15. januara 1918.* Potvrdu izdanu na zahtjev Marina Marasovića potpisao je potpredsjednik Građevnog odbora ing. Kuzmanić,¹¹ a svjedodžbu graditelj Ivan Bettiza.¹² Međutim, njegovo stručno usavršavanje nastavlja se dalje pa je tako već 1920. uspješno završio specijalni tečaj nauke o armiranom betonu (izračunavanje konstrukcija) kod ing. Matkovića.¹³ U šk. god. 1919./20. pohađao je kao *hospitant u pripravnim razredima strukovne škole za zidare* u sklopu Tehničke srednje škole *tehničko risanje i prostoručno risanje*, u kojima je postigao zapažene uspjehe¹⁴ (slika 1.), a 1921./22. pohađao je u II. razredu stručne škole za zidare *građevno crtanje* iz kojeg je postigao odličan uspjeh.¹⁵ Iste godine odslušao je dvomjesečni tečaj "upute u gradnji i izračunavanje konstrukcija od armiranog betona".¹⁶ Ing. Matković mu je 4. kolovoza 1922. izdao *posvjedočenje* da ga je on osobno od 1. siječnja 1919. do kolovoza 1922. *podučavao svim predmetima propisanim za ispit graditelja*.¹⁷ Prema dostupnim dokumentima školovanje Marina Marasovića završava svjedodžbom Građevinske direkcije u Dubrovniku kojom ga se nakon polaganja propisanih ispita u razdoblju od 13. do 29. rujna 1922. proglašava sposobnim za vršenje graditeljskog obrta.¹⁸

Godine 1922. oženio se Marijom rođ. Kaliterna i u braku je dobio tri sina: Jerka (1923.), Nenada (1926.) i Tomislava (1929.).

Već u listopadu 1922. podnosi molbu za prijem u Udruženje graditelja,¹⁹ a 1923. za postizanje koncesije graditelja što mu odobrava Kraljevsko sresko poglavarstvo²⁰ kojem se obratio. Godine 1924. šalje molbu ministru građevina za sudjelovanje pri javnim državnim radovima koja mu je pozitivno riješena u listopadu te dobiva *Uvjerjenje Ministarstva građevina za sudjelovanje u licitacijama*.²¹

Godine 1925. polaže vozački ispit za vožnju osobnih i teretnih vozila²² pa već 1926. otvara obrt za prijevoz putnika vlastitim automobilom.²³ Početkom 1929. zbog političkih previranja došlo je do preustroja gradskih stručnih službi pa je između ostalog izabrano i novo Uresno poglavarstvo u čijem je redovnom sastavu bio i Marin Marasović.²⁴ Iste godine nalazimo ga kao zamjenika člana ocjenjivačkog suda u natječaju raspisanom za Dom trgovačko-obrtničke komore.²⁵ Iste godine imenovan je *okružnim nadzornikom*.²⁶ Prilikom raspisivanja natječaja za regulacijski plan gradskog predjela Meje ponovo je kao član zamjenik sudjelovao u radu žirija.²⁷

U razdoblju od 1932. do 34. uzimao je na naukovanje učenike građevinskog zanata.²⁸ S tim u vezi u nekoliko navrata (1933., 1935. i 1937.) postavljen je od strane Kraljevske banske uprave u komisije za polaganje ispita za majstora zidara i bunardžiju,²⁹ tesara,³⁰ te za člana komisije za polaganje graditeljskog ispita.³¹ Kao član Općinske uprave bio je član žirija i kod raspisivanja natječaja za Burzu rada 1933.,³² a iste godine izabran je za člana Tehničkog regulatornog odbora Splitske općine.³³ Te godine počinje na nekim poslovima surađivati s ing. Feliksom Špercem i ta je suradnja s vremenom prerasla u zajedničke poslove tako da 1934. osnivaju zajedničko poduzeće, *Tehničku poslovnicu i građevno poduzeće ing. F. Šperca i grad. M. Marasovića za tjeranje obrta građevnih radnji*.³⁴ Godine 1935. postavljen je za člana biračkog odbora za izbor narodnih poslanika za Narodnu Skupštinu,³⁵ a 1937. izabran je od strane Gradskog poglavarstva za zamjenika u Građevinskom odboru za tu godinu³⁶ te za člana zamjenika u Višem disciplinskom sudu budući da je već bio gradski vijećnik u Gradskom poglavarstvu Splita.³⁷ S obzirom da su nakon nekoliko uspješnih godina zajedničkog rada ing. Feliks Šperac i Marin Marasović odlučili nastaviti rad samostalno, godine 1938. Marin Marasović podnosi molbu za upis svoje tvrtke u sudski registar³⁸ i dobiva potvrdu da je *ovlašten za obavljanje radnje graditeljske*,³⁹ što je još jednom potvrđeno uvjerenjem iz 1939.⁴⁰ Iste 1938. godine Marin Marasović postavljen je kao predstavnik Udruženja graditelja za člana Banovinskog turističkog savjeta.⁴¹

Kao što je poznato, godine 1938. u Splitu su se zahuktali poslovi oko donošenja novoga prostornog plana. Predsjednik gradske općine imenovao je Marina Marasovića u odbor koji će ispitati sve prigovore na izloženi plan.⁴²

Gradsko poglavarstvo je 1939. izabralo Marina Marasovića za člana Tehničko-ekonomskog odbora.⁴³

Tijekom godine 1939. ponovo je bio imenovan članom komisija za polaganje ispita za majstore zidare i bunardžije pri Zanatskoj komori u Splitu te za majstorske ispite tesara i klesara pri istoj komori, kao i za graditeljske ispite pri Kraljevskoj banskoj upravi u Splitu⁴⁴.

Nakon II. svjetskog rata došlo je do velikih političkih promjena, koje su se odrazile i na gospodarski sustav zemlje. Unatoč tome Marin Marasović nastavlja s radom pa je godine 1946. morao *prikazati podatke o svom poduzeću*.⁴⁵ Marin Marasović je i dalje aktivno sudjelovao u gradskim strukturama na području graditeljstva pa 1952. nalazimo da je bio imenovan od strane Narodnog odbora grada – Savjeta za komunalne poslove, za člana Urbanističko-građevinskog odbora.⁴⁶ Godine 1953. izdano je rješenje o upisu u registar zanatskih radnji za obavljanje zidarskih radnji.⁴⁷ Osnovna privredna komora izdala je godine 1967. potvrdu kojom je Marin Marasović stekao pravo na naslov majstora u građevinskoj struci.⁴⁸

Marin Marasović prijateljevao je s poznatim političarima, književnicima, umjetnicima, između ostalih Franom Kršinićem,⁴⁹ Antunom Augustinčićem,⁵⁰ arhitektom Stjepanom Planićem⁵¹ i Aleksandrom Freudennreichom.⁵² Zanimljivo je spomenuti jedan događaj vezan uz aktivnosti Marina Marasovića. Naime, po međunarodnoj konvenciji gradovi koji su potpali pod Jugoslaviju bili su obavezni čuvati građu Austrijskog arhiva (građa od 1800. do 1918.). Međutim, stjecajem prilika, građa tog Arhiva raznesena u poratno doba povlačila se po Splitu. Dio je izgorio zajedno s općinskim arhivom, a dio završio u Ferićevoj tvornici cementa, praktički na smetlištu. Marin Marasović našao je građu desete grupe - Građevinske -zapakirao i ukrcao na trabakul i poslao u Zadar u Državni arhiv FNRJ, jer je u Splitu nije imao gdje pohraniti.⁵³ Na taj način sačuvao je od uništenja vrlo važnu dokumentaciju o graditeljstvu na ovom području. Umro je u Splitu 16. srpnja 1980.⁵⁴

SURADNJA GRADITELJA MARINA MARASOVIĆA S ARHITEKTOM FABJANOM KALITERNOM

Marin Marasović i Fabjan Kaliterna bili su povezani obiteljski⁵⁵ i poslovno. Fabijan Kaliterna upoznao je Marina Marasovića s Ivanom Meštrovićem i to

poznanstvo, kako je već navedeno, preraslo je u poslovnu suradnju, a pretvorilo se u jedno čvrsto prijateljstvo, uzajamno uvažavanje i veliko poštovanje.

Na samom početku ostvarivanja svojega vrlo opsežnog projekta na Meja-ma Meštović je Kaliterni povjerio izradu projekta južnog ogradnog zida vrta svoje vile. Nacrte u mjerilu 1:100 napravio je Kaliterna, a izvedbene projekte temelja i instalacija razradio je sam izvođač graditelj Marin Marasović.

Fabjan Kaliterna projektirao je i kuću Jere Marasovića, Marinova oca, godine 1926. na tadašnjem Sustjepanskom putu, danas ulici Dražanac. Objekt je izvela obrtnička radnja Marina Marasovića.

Na inicijativu JAZU iz Zagreba i SKA iz Beograda osniva se znanstveno-istraživačka ustanova za oceanografska istraživanja na istočnoj obali Jadrana. Godine 1925. osnovana je komisija koja je trebala pregledati niz lokacija duž jadranske obale i naći najpovoljniju za izgradnju Biološko-oceanografskog instituta. U uži izbor ušli su Dubrovnik i Split, a izbor lokacije u Splitu praćen je vrlo burnim medijskim reakcijama.⁵⁶ Odbor za izgradnju povjerio je splitskom Općinskom upraviteljstvu da predloži smjernice⁵⁷ na osnovi kojih bi se raspisao natječaj za izradu projektne dokumentacije. Prema uvjetima natječaja koji je raspisan 1930. godine *karakter građevine ima biti naučna institucija mirne i ozbiljne spoljašnosti; karakter građevine ima se prilagoditi primorskom tipu građevine i lokalnim cijenama i materijalu.*⁵⁸ Iako je bilo nekih nesuglasica, prihvaćen je rad Fabjana Kaliterne uz obvezu autoru o preinakama u skladu s potrebama ustanove. Na licitaciji 1932.⁵⁹ poduzeće Marina Marasovića dalo je najpovoljniju ponudu za izvedbu radova na zgradi Biološko-oceanografskog instituta na Rtu Marjana, kao i na stambenoj zgradi istočno od Instituta.⁶⁰ Najprije se pristupilo gradnji stambene kuće u koju je trebalo useliti Biološku stanicu privremeno smještenu u Pansionu Šiler.⁶¹ Sama izgradnja velike zgrade Instituta predstavljala je vrlo zahtjevan zahvat, budući da laporasto tlo nije bilo dovoljno stabilno. Stoga je trebalo najprije poduzeti radove na stabiliziranju tla, a nakon toga se tek započelo s izgradnjom objekta.⁶² To je znatno usporilo rad i pomaklo predviđene rokove dovršenja te povećalo predviđene troškove, ali je, uza sve poteškoće, zgrada bila dovršena 1933. godine⁶³ (slika 2.). Godine 1936. poduzeće Marasović-Šperac daje ponudu za novogradnju Vidović u Marmontovoj ulici u Splitu,⁶⁴ za koju je projekt napravio ing. Fabijan Kaliterna.⁶⁵

SURADNJA GRADITELJA MARINA MARASOVIĆA S KIPAROM
IVANOM MEŠTROVIĆEM

Godine 1926. Marinov šurjak⁶⁶ arh. Fabjan Kaliterna⁶⁷ upoznao je graditelja s kiparom Ivanom Meštrovićem. Istaknuti hrvatski kipar kupio je na Mejama u Splitu velik teren za izgradnju obiteljske kuće. Parcelu je najprije trebalo ograditi s ulične strane, što je podrazumijevalo izradu potpornog zida koji je trebao ne samo zadovoljiti funkciju nego u arhitektonskom smislu biti upечатljivo rješenje pristupa jednom monumentalnom zdanju kakvim je Meštrović zamislio svoju buduću obiteljsku kuću. Meštrović je tako zahtjevan posao povjerio već afirmiranom splitskom arhitektu Fabjanu Kaliterni,⁶⁸ a izvedbu graditelju Marinu Marasoviću. Kaliternini nacrti nose nadnevak od kolovoza 1927. Konceptciju obiteljske kuće dao je sam naručitelj,⁶⁹ a u konačnoj razradi projekta značajnu je ulogu imao arh. Harold Bilinić.⁷⁰ Projektni elaborat s detaljnom razradom prve faze izgradnje izradilo je poduzeće Marina Marasovića,⁷¹ a godine 1931.⁷² počinje se s njegovom realizacijom. Druga faza, srednji dio, počinje se raditi 1937., a predviđalo se da bi radovi na tom dijelu trebali biti dovršeni 1938. godine.⁷³ Kad govorimo o izgradnji tog dijela zgrade, treba napomenuti da je posebna pozornost posvećena dimenzioniranju ploče iznad podruma,⁷⁴ jer se očekivalo veće opterećenje u velikoj dvorani u kojoj su trebale biti izložene monumentalne skulpture. Izgradnja zapadnog dijela počinje 1938., a taj je dio izveden najvjerojatnije prema projektu Harolda Bilinića⁷⁵ i zamišljen je kao *krilo za obitelj*. Cijeli sklop dovršen je 1940. (slika 3).

S vremenom zbog velikog opsega posla pojavila se potreba za proširenjem atelijera pa se počelo razmišljati o pomoćnom atelijeru. Godine 1934. upućena je zamolba Gradskom poglavarstvu za gradnju pomoćnog atelijera i spremišta modela pred istočnim krilom zgrade u Mejama. Marin Marasović zajedno s ing. Feliksom Špercem dobiva posao izgradnje pomoćnog atelijera u istočnom dijelu parcele.⁷⁶ Odobrenje je izdano u travnju 1936., a radovi su dovršeni u kolovozu iste godine.⁷⁷

Međutim, kad je Meštrović počeo raditi na Spomeniku neznanom junaku na Avali godine 1934., zbog velikih dimenzija karijatida koje je trebalo raditi u Splitu, na Meštrovićev zahtjev, a pod patronatom Kraljevskog dvora u Beogradu, počelo se s izradom nacрта za gradnju radionice južno od Meštrovićeve

vile na Mejama. Molba za gradnju koja je podnesena Gradskom poglavarstvu 1935. nije povoljno riješena, jer je predloženi objekt bio prevelik za lokaciju na kojoj se trebao graditi. Nakon *utoka* na Bansku upravu Primorske banovine u Splitu u jesen 1935. odobrena je gradnja i potpisan je ugovor s Upravom dvora kao investitorom. Radovi su završeni početkom 1936.⁷⁸

Marin Marasović sudjelovao je i u izgradnji stubišta koje je vodilo od vile do mora; zidarske radove izveo je majstor Marin Ozretić⁷⁹ kao i radove na ogradnom potpornom zidu duž obale prema Kašteletu, jer je laporovita padina prijetila odronjavanjem.

Još u tijeku dovršavanja obiteljske vile kupio je Meštrović od članova obitelji Žagar stari kaštilac Kapogroso-Kavanjin⁸⁰ smješten jugozapadno od njegova posjeda na Mejama. Projekt je napravio u suradnji s arh. Haroldom Bilinićem,⁸¹ a izvedbu je i ovaj put povjerio Marinu Marasoviću. Kako ih je u dovršavanju projekta prekinuo II. svjetski rat, to je Meštrović od Marina Marasovića⁸² tražio da mu pošalje mjere građevine⁸³ kako bi mogao reljefe iz Kristova života koje je dovršavao za boravka u inozemstvu, smjestiti kako je to već prije bio zamislio.

Kad je Meštrović odlučio u svom rodnom mjestu Otavicama sagraditi grobnicu za sebe i svoju obitelj,⁸⁴ poduzeće Marina Marasovića počelo je godine 1929. gradnjom mosta preko Čikole,⁸⁵ kako bi se omogućio pristup lokaciji Mauzoleja (slika 4). Marin Marasović je prema skicama Ivana Meštrovića izradio projektni elaborat za Mauzolej, a ubrzo zatim počeo je i s izvođenjem radova. Iz Meštrovićeva pisma Marinu Marasoviću od 4. prosinca 1929. razvidno je da se nisu odmah uspjeli složiti oko cijene radova, ali je ipak došlo do dogovora⁸⁶ (slika 5). Dok je radio na Mauzoleju, Marin Marasović bio je angažiran i na radovima izgradnje Higijenske stanice i škole u Drnišu te na radovima regulacije potoka Banovača.⁸⁷

Godine 1930. Meštrović je Marinu Marasoviću povjerio izvedbu građevinskog dijela svojeg Spomenika zahvalnosti Francuskoj, koji je postavljen na Kalemegdanu u Beogradu, na kojemu su uz Meštrovića radili Andrija Krstulović, Frano Kršinić, Antun Augustinčić, Grga Antunac i Marin Studin.⁸⁸ (slika 6)

U Meštrovićevu pismu pukovniku Živanoviću od 7. svibnja 1934.⁸⁹ nalazimo podatak iz kojeg je *jasno kako je Marin Marasović zainteresiran za gradnju spomenika Neznamom junaku na Avali.*⁹⁰ Rad na spomeniku trajao je od

1934. do 1938., a karijatile je tijekom 1934. i 1935. od jablaničkog kamena izrađivao kipar Andrija Krstulović sa suradnicima.⁹¹

U Zagrebu je 1936. zajedno s ing. Špercom izvodio građevinske radove na zgradi novog Doma likovnih umjetnosti koji se gradio od 1934. do 1936.⁹² prema projektu što ga je načinio sam Meštrović u suradnji s arhitektima Horvatom Bilinićem, Kaldom, Zemljakom, Molnarom i Kavurićem⁹³ (slika 7). Godine 1937.-1938. nalazimo Marina Marasovića kao izvođača radova na Zavjetnoj crkvi kralja Zvonimira u Biskupiji kod Knina.⁹⁴ Crkva je uz veliko slavlje posvećena u rujnu 1938. Pred početak II. svjetskog rata Marin Marasović je kao izvođač započeo radove na zavjetnoj crkvi Krista Kralja na Trnju u Zagrebu. Crkva se trebala raditi na inicijativu i prema projektu Ivana Meštrovića, ali rat je zaustavio realizaciju tog projekta na samom početku.⁹⁵

Godine 1952. Meštrović je dobio narudžbu za izradu Njegoševa mauzoleja na Lovćenu. Projekt je izradio arh. Bilinić. Radovi su započeli 1953., a u razdoblju od 1956. do 1957. klesao se Njegošev spomenik.⁹⁶ Posao transporta kamenih elemenata bio je vrlo zahtjevan zbog specifičnosti lokacije. U tako složenoj situaciji Meštrović se pismom iz Sjedinjenih Američkih Država obraća Marinu Marasoviću da mu pomogne samo u toj dionici posla – prijenosu spomenika u dijelovima na konačno odredište. Pripreme za izgradnju spomenika započele su 1970., a sama gradnja je trajala od 1971. do 1974.⁹⁷

OSTALI RADOVI

Godine 1926. Marin Marasović gradi i svoju obiteljsku kuću u Marasovića ulici u Splitu. Projekt za kuću načinio je obiteljski prijatelj, riječki arhitekt Mile Buneta. Arh. Buneta projektirao je i školu u Kistanju, a radove je tijekom 1931. izvodio graditelj Marin Marasović.⁹⁸ Tih godina Marin Marasović izvodi radove na higijenskim stanicama u Islamu Grčkom, Benkovcu i Drnišu.⁹⁹ Zajedno s ing. Šakićem dobiva posao izrade projektne dokumentacije i gradnje velike nove klaonice i pogona za izradu mesnih prerađevina tvrtke *A. Mitrović i sinovi* u predjelu Lora u Splitu.¹⁰⁰

Godine 1931. Marina Marasovića susrećemo ponovo s ing. Šakićem kod davanja ponude za izgradnju obiteljske kuće Galinović¹⁰¹ u Splitu na uglu Zrinsko-Frankopanske i Kavanjinove ulice.¹⁰² Iste se godine Marin Marasović pojavljuje kao izvođač radova na stambenoj kući u Svačićevoj ulici u Splitu.¹⁰³

Marin Marasović prijateljevao je s književnikom Vladanom Desnicom, pa mu je tridesetih godina ponuđeno izvođenje radova na adaptaciji i rekonstrukciji obiteljske kuće, točnije prostranog stana u Islamu Grčkom.¹⁰⁴

Godine 1932. graditelj Marin Marasović ulazi u nove poslove zajedno s ing. Feliksom Špercem.¹⁰⁵ Njihova ponuda kao najpovoljnija donijela im je posao popravka stambenog dijela samostana sv. Dominika u Hrvojevoj ulici u Splitu,¹⁰⁶ a njihovo poduzeće prisutno je iste godine kod gradnje kuće Dujmović.¹⁰⁷ Sljedeće godine izvođači daju ponudu nasljednicima J. Ganze za izgradnju obiteljske kuće na Mandalinskom putu.¹⁰⁸

Na javnom natječaju iz 1936. poduzeće Marina Marasovića i Feliksa Šperca dobilo je na javnoj licitaciji¹⁰⁹ izvedbu radova na Glavnoj pošti na Pisturi u Splitu, koja se radila prema projektu Ante Barača. Riječ je o vrlo opsežnom i zahtjevnom poslu s nizom nepredviđenih situacija, koje su znatno poskupjele i produljile trajanje radova (slika 8).

Godine 1937. poduzeće Marina Marasovića i Feliksa Šperca još jednom se vraća na Rt Marjana, gdje sjeverno od Instituta gradi pansion za vanjske suradnike Instituta.¹¹⁰ Budući da prijeti oštećenje već prije sagrađene stambene kuće zbog klizanja terena, kao ondašnjim izvođačima povjerena im je godine 1938. sanacija nastalih oštećenja, što su oni uspješno napravili.¹¹¹ Iste godine sudjeluju u izgradnji Žandarmerijske kasarne u Splitu.¹¹²

Poduzeće *Marasović-Šperac* sudjelovalo je i na licitaciji za gradnju Gimnazija u Splitu godine 1937.,¹¹³ ali bezuspješno jer su drugi sudionici dali povoljnije ponude. Nakon toga Marin Marasović i Feliks Šperac nastavljaju dalje raditi samostalno. U razdoblju od 1936. do 1938. sagradio je za svoju obitelj vikend-kuću u Kaštel Gomilici. Prije početka Drugog svjetskog rata sagradio je kuću Cambj u Ulici Matije Gupca, a na Bačvicama je izvodio radove na kući Škarica.¹¹⁴

Jedno od područja djelatnosti Marina Marasovića bili su i hidrotehnički zahvati pa ga susrećemo na regulaciji rijeke Zrmanje, regulaciji vrela Baštice u Islamu Grčkom, gradnji mosta u Posedarju, a 1940.-1941. izvodio je radove na regulaciji rijeke Čikole; završetak tih radova poklopio se s početkom ratnih zbivanja u Splitu. Izvodio je radove na čatrnjama Boričino Selo i Modrino Selo, o čemu nema pisanih dokumenata.¹¹⁵

Nakon II. svjetskog rata, zbog promijenjenih prilika, nije bilo lako uklopiti se u novi političko-gospodarski sustav. Ipak, s obzirom na to da je dobro poznao situaciju u svom gradu, nije se Marina Marasovića ni u novim uvjetima

moglo zaobići pa je već 1946. angažiran pri nadzoru radova na Zemaljskoj banci u Splitu. Godine 1947. u Trogiru radi na iskopu i planiranju terena te izgradnji operativne obale za brodogradilište *Mosor*. Godine 1948. postavljen je za voditelja gradnje za potrebe JAZU u Dalmaciji. Trebalo je obnoviti u ratu porušene objekte pa ga susrećemo na poslovima u Splitu, na Mljetu, Korčuli, Dubrovniku, Kninu, Trogiru, Šibeniku i Zadru.¹¹⁶

Pedesetih godine Zanatska radnja Marina Marasovića obavlja razne poslove na objektima u Splitu, među ostalim izgradnju skloništa zgrada: Pionirskog doma, Penzionog zavoda, *Croatije*, Oceanografskog instituta, zatim druge manje radove na Oceanografskom institutu, radove u Muzeju grada i u Konzervatorskom zavodu, u Galeriji Meštrović, Meštrovićevu kašteletu, na Mauzoleju u Otavicama, Zavodu za socijalno osiguranje te na Jadranskoj pomorskoj agenciji.¹¹⁷ Njegova zanatska radnja prisutna je na raznim poslovima adaptacija, rekonstrukcija, sanacija i izgradnji objekata, kako u Splitu (izgradnja obiteljske kuće za sina Tomislava Marasovića u Marasovića ulici 6 (slika 9) i stambeno-poslovne zgrade *Lloyd's Register of Shipping* u ulici Dražanac, prije Mrduljaševa ulica, obje prema projektu arh. Nevena Šegvića, slika 10), tako i bližoj okolici (vikend kuća Stipetić prema projektu arh. Jerka Marasovića u Vranjici kraj Trogira, vikend kuća Gandi u uvali Saldun u Trogiru, prema projektu arh. Nevena Šegvića), sve do 1962.-1963.¹¹⁸

Izneseni podaci svjedoče o plodnom radu jednog splitskog graditelja, ali svjedoče i o suradnji i bliskim prijateljskim odnosima Marina Marasovića s kiparom Ivanom Meštrovićem. Koliko je bio vezan za Meštrovića i njegovu obitelj, razvidno je iz brige koju je do svoje smrti poklanjao djelima pokojnog umjetnika, kako putem suradnje s institucijama i angažmanom da se djela što bolje tretiraju, tako i pažnjom koju je poklanjao članovima Meštrovićeve obitelji. Vezu graditelja Marina Marasovića s velikim hrvatskim kiparom pokazuju dva dosad neobjavljena teksta u kojima on evocira svoje uspomene na dugogodišnju suradnju s Meštrovićem.

PRILOZI

Napomena: tekstove objavljujem upravo onako kako su izvorno napisani jer bi intervencije u stilskom ili pravopisnom smislu umanjile topao ton privrženosti autora prema umjetniku, kojim ti uradci odišu.

PRILOG 1.

Članak je napisan sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća na zamolbu gospođe Barbić, tadašnje kustosice Atelijera Meštrović u Zagrebu. Pisma su iz Arhiva obitelji Marina Marasovića pohranjena u Galeriji Meštrović u Splitu i u Arhivu Marina Marasovića u Atelijeru Meštrović u Zagrebu. Pisan je pisaćim strojem.

Marin Marasović

SJEĆANJE NA IVANA MEŠTROVIĆA

Ako stjecaj okolnosti dovede čovjeka u priliku da se približi i promatra rad jednog istaknutog umjetnika kao što je naš jugoslavenski kipar Ivan Meštrović, onda u razmatranju njegova lika prilazi sa stanovitim oprezom i sigurnošću da ne griješi, pa uzima onaj put koji mu tu sigurnost najviše pruža. Zato smatramo da u objašnjenju Meštrovićeva podrijetla kao i motiva za radove na kojima se proslavio najpouzdanije je citirati njegove vlastite riječi, a s druge strane uočiti prilike i ambijent u kojemu se kretao da se pouzdanjem može stvoriti sud o njegovoj ličnosti.

Prilikom Meštrovićeve 50-godišnjice života 15. kolovoza 1933. *Nova Europa* u redakciji dra Milana Ćurčina donijela je autentične citate njegovih riječi bilo o svojem podrijetlu bilo o motivima za izradu svojih najvažnijih djela. "Narodno predanje sadržano u narodnoj pjesmi i Biblija, kojima je sadržaje još kao tek rođeno dijete primao u sebe s majčinim mlijekom, da kasnije kao dječak, čuvajući ovce pod Svilajom razmišlja o riječima koje je od svojih roditelja čuo, imali su nesumnjivo odlučujući utjecaj na njegove vizije i njegova djela." Nije bez važnosti i ta činjenica da se je i njegov otac Mate bavio klesanjem i plastičnim komponiranjem raznih motiva na nadgrobnim pločama (koje su i danas vidljive na groblju u susjednom Gradcu), pa upućuje na to da je i prirodni talent, kao kontinuitet od oca na sina, mogao na Ivana u stanovitoj mjeri imati upliva.

Pjesme o Kosovskoj epopeji i legendarnom junaku Marku Kraljeviću bile su svakako glavna pobuda za djela u kojima predstavlja svoj narod, t.j. djela s kojima je ušao u svijet.

Na Međunarodnoj umjetničkoj izložbi u Rimu, održanoj god. 1911. u paviljonu tadašnje Kraljevine Srbije, Meštrovićeva djela predstavljala su svjetsku senzaciju. On je demonstrativno odbio da izlaže u austrijskom ili mađarskom paviljonu, pa je zaobilaznim putem uspio dopremiti svoje radove do srpskog paviljona u Rimu, jer je sa srpskim državicima još od ranije održavao veze. Smatrao je da njemu kao rođenom Hrvatu može biti mjesto samo s bratskim narodom Srbije. Upravo taj upliv Kosovske epopeje doveo je mladog umjetnika do koncepcije o Kosovskom hramu po kojoj doživljeni poraz na Kosovu kod junačkih naroda stvara nove nade. Meštrović je u sebi nosio junačke sklonosti jer je i sam bio podrijetlom iz Bosne (Fojnice) kao izdanak onih slaven-skih bogumilskih starosjedilaca, od kojih su mnogi, da bi sačuvali imovinu za vrijeme najezde Turaka bili prešli na muslimansku vjeru, da opet kasnije u borbi s Turcima neki poginu, a neki se vrate na iskonsku vjeroispovijest. Otu da svakako i Meštrovićevi široki pogledi na vjersko i nacionalno pitanje. On u svim religijama vidi istovjetnost, ako je osnov istina. U nacionalnom pogledu između Srba i Hrvata ne vidi nikakve razlike, a u širem gledanju svi su ljudi među sobom braća.

Ovaj kratki uvod treba poslužiti kao predgovor za bolje razumijevanje onoga što slijedi t.j. udovoljavanje ateljeru Meštrović u Zagrebu o tehnologiji pojedinih disciplina oko stvaranja skulptura najvećeg našeg umjetnika, potomka iz sretne sprege Marte Kurobasa podrijetlom iz pitome Svilaje i Mate Meštrovića podrijetlom iz junačke bosanske Fojnice.

Nakon izrade modela za Vidovdanski Hram, koji je bio posvećen kosovskim junacima s alejom udovica, izradio je skulpture, koje se još uvijek mogu naći u muzejima i galerijama širom naše zemlje i u inozemstvu. Hram u cjelini, na žalost, nikada nije bio izgrađen, a i da je bio tko zna kako bi prošao kroz ratni metež.

Meštrović je u motivima koje je obrađivao pokazao široki dijapazon od epskih, lirskih i religioznih sižea. Posebnu je vještinu pokazao u oblikovanju ženskog tijela u ranim fazama, a sva njegova djela, uključujući i portrete (vidi portret njegove supruge Olge) imaju stanovitu dinamiku. Upravo ta dinamika izražavala je snagu ideje koju je skulptura predstavljala.

Bio sam u prilici da izbliza pratim razvoj nekih radova, a osobito mi je ostalo u sjećanju jedno od najvećih po dimenzijama Meštrovićevih djela, t.j.

spomenik Ferdinanda Rumunjskoga na konju, koji je odljeven u bronzi, te spomenik Karolu Rumunjskome (u sjedećem stavu) izrađen iz mramora.

Za spomenik Ferdinandu Rumunjskom dao je Meštović izraditi radionu zamašnih dimenzija na Josipovcu u Zagrebu, kako bi mu bilo omogućeno da iz daljine i iz raznih visina kontrolira sebe i dopunjuje svoju koncepciju. Pošto je rad trebao da teče kontinuirano, to je osobito zbog zimske sezone dao ugraditi klimatizaciju. Taj ogromni spomenik Ferdinandu na konju zadavao je Meštoviću zamašna fizička i psihička opterećenja, a radilo se o nabacivanju vlažne ilovače od nekoliko tona težine. Drveni grušt, na koji je trebalo nabaciti ilovaču, bio je pojača željeznim skobama, a oko tog grušta posebna skala po kojoj se Meštar kretao. Vlažnu ilovaču dodavao je meštru njegov šofer (i upravitelj kuće u Ilici 12) Viko Novaković. U grumenima od 3-4 kg svaki, koje je Meštar preuzimao i nabacivao u grušt uz grubo, a kasnije i detaljno oblikovanje. Za taj rad Meštar nije imao pomoćnike, premda je taj posao bio zamoran, pa je posljedicom toga bio blijed i iscrpljen. Unatoč svega Meštar nije napuštao Zagreb, iako je Ferdinand na konju bio već izmodeliran, dok nisu došli radnici Akademije (pod vodstvom majstora Antolića i Bubnja) da odliju određeni broj kalupa u gipsu, koji će kasnije poslužiti za lijevanje u bronzi. Upornost i strah Meštova bili su opravdani, jer nije želio da se ponovi slučaj s izradom glavne figure na spomeniku zahvalnosti Francuskoj. Na tom se, naime, spomeniku srušila već izmodelirana figura, pa je Meštar morao po drugi put raditi istu stvar. (Bio sam prisutan još jednom sličnom slučaju. Kad je Meštović portretirao don Franu Bulića u Arheološkom muzeju u Splitu završio je bistu i nehotice zapeo nogom na stalak pa se bista srušila. Don Frani su potekle suze, ali Meštar, uporan i ekspeditivan, već sutradan je ponovio bistu i umirio don Franu.) Dolaskom ljevača radi izrade kalupa za Ferdinanda bilo je omogućeno Meštru da otputuje u Split, da se na Mejama malo odmori, ali je i tom prilikom našao vremena da izmodelira figuru Karola u sjedećem položaju, koja je izrađena iz grčkog mramora.

Vratio se nakon toga u Zagreb gdje je pratio radove oko lijevanja u bronzi, koje se odvijalo po uobičajenom procesu. Ovisno o dimenzijama skulpture, kao što je bila Ferdinandova, trebalo je odrediti broj i veličinu pojedinih dijelova kalupa radi kasnijeg spajanja prilikom montaže na postolje, kao i eventualno demontiranje, a i radi lakše manipulacije prilikom lijevanja bronze. Na dijelove gipsanih kalupa nabacio bi se otopljeni vosak u debljini koja je

prethodno izračunata na nosivost konačnog odljeva u bronzi. Taj sloj voska na kalupu treba podesnim načinom zagrijavanja potpuno da iscuri prije nadolaska kipuće bronze, da bronza ne bi naišla ni na kakve zapreke i da se ne otvore kod lijevanja šuplji prostori (kaverne) koji bi se odrazili na površinu odljeva. Upravo da se prevlada ta kritična tačka, t.j. da se šuplji prostori izbjegnu na površini gotovog odljeva, postavi se uz voštani sloj čitav sistem cjevčica, koje će omogućiti da zrak iz svakog dijela kalupa sa nabačenim voskom bude istisnut da nadolazeća kipuća bronza ne bi nailazila na zapreke. Čitav taj posao obavljali su u radioni Akademije sa stručnim radnicima kako smo prije spomenuli.

Izrada u kamenu i mramoru. Predradnje su uvijek iste, t.j. potrebno je da se izmodelirana skulptura prenese na gipsanu figuru, koja u ovom slučaju predstavlja original odnosno model za prijenos na kamen (ili mramor). Uz gipsani model postavi se kamena gromada nešto većih dimenzija (za par centimetara sa svake strane veća od originala). Sada se na modelu izvrši podjela na partije koje su međusobno povezane, pa se ta ista podjela obilježi i na kamenoj gromadi, tako da povezanost fiksnih tačaka u potpunosti odgovara onima na modelu. Gustoća tačaka ovisna je o položaju, na pr. na glavi gdje dolaze mnogi detaljni elementi (oči, usta, nos, uho itd.) fiksne tačke postave se gusto, kako se to na originalnom modelu vidi. Po pravilu uzimaju se grupe od po tri tačke, jer je s trima tačkama definirana ploha. Sa stranica svakog trokuta traži se pojedina tačka, a sa špicama i dlijetima dube se u kamenu gromadu toliko duboko, koliko pokaže punktir sprava. Kada se na pr. na glavi izdube dovoljan broj tačaka koje su obilježene, počinje se s odstranjenjem suvišnog materijala između pojedinih tačaka. Sada već izrađena glava poprima potpuni izgled modela (originala) pa ostaje samo finalizacija. Ali već i u ovoj fazi nastupa autor, pregleda spojene tačke pa se rade ispravci na pojedinim detaljima, i to samo ako neku plohu (veću ili manju) treba spustiti, "nategnuti", nakon čega klesari vrše radove finalizacije. Najčešća kod manjih radova, pogotovo portreta, finalizacija se ne bi provodila finim brušenjem (ukoliko nije mramor ili granit), već bi se završavalo sa finim dlijetom na kraju lagano zaobljenim, na način da površinska obrada dočarava ljudsku kožu.

Kod izrade skulptura u *granitu* kao što su karijatide i objekt za Spomenik neznanom junaku na Avali, autor mora računati sa statičkim momentima na pr., kod karijatida koje su u stvari glavni dio ovog spomenika, gdje je predstavljeno osam djevojaka iz pojedinih krajeva Jugoslavije. Sve te djevojke imaju-u

usporedbi s tijelom i nošnjom- relativno kratke noge. Meštar je svoju koncepciju prilagodio svima obzirima pa i onim statičkim. On je naime spustio djevojačku odoru na način da se odora u stvari spojila sa stopalom. To je tako savršeno komponirano, da nikome ne upada u oči ta hotimična deformacija nošnje.

Uzmimo za usporedbu spomenik Grguru Ninskom (koji danas gledamo ne baš na podesnom mjestu), gdje je glavna poanta onaj prijeteći prst desne ruke koji dinamičkim pokretom daje snagu značenja Grgurove borbe za narodno bogoslužje. Upravo je taj prst bio razlog da se Grgur nije mogao izraditi iz granita, kamena ili mramora.

Smatramo da su dovoljno objašnjeni motivi koji su rukovodili Ivana Meštrovića kada je bilo pitanje odabiranja materijala za izradu. Ti obziri koji su kod Meštrovića bili odlučni za slučaj karijatida na Avali, važili su i kod izrade spomenika Njegošu na Lovćenu, isto tako i kod izrade Karola Rumunjskog, koji je izrađen iz grčkog mramora.

Svi radovi, koji su klesani, vršeni su po ustaljenom procesu: odljev skulpture u gipsu, koja će kao model poslužiti u izabranom materijalu, nakon što su uzeti u obzir svi potrebni momenti kao i posljedice kod manipulacija.

Karijatide za spomenik Neznamom junaku na Avali izgrađivale su se u Splitu ispod Galerije na Mejama u posebnoj za to izgrađenoj radioni (vidi sliku), a bile su povjerene na izradu mladim kiparima: Lozici, Peniću, Antuncu, Krstuloviću i drugima, koji su to vršili s grupama radnika klesara (većinom iz klesarske radione Ante Jurjevića). Rad se vršio po uhodanom postupku. Čitava skulptura na gipsanom modelu biva podijeljena na nekoliko partija, koje su međusobno povezane i obilježene na modelu i na granitnoj gromadi do u tančine jednake. Obilježene tačke s gipsanog modela prenešene su preciznom tačnošću na gromadu granita i tako se putem punktir sprave došlo do obilježenih tačaka kako je to ranije opisano. Dakako da je za granit potrebno imati i posebni alat od specijalnog čelika (Vidia-stahl).

Kada je riječ o granitu, onda treba napomenuti da u području Jablanice (koje je granitom najbogatije) nisu svi kamenolomi jednako jasne i čiste strukture. Sjećam se kada smo pošli na traženje najboljeg kamenoloma (kojih ima više na području od mjesta Jablanice do željeznog mosta). Upravo na lijevoj strani rijeke nalazio se kamenolom (bivše vlasnosti Luize Müller) s najjasnijom zrnastom strukturom, pa se taj uzeo i za spomenik na Avali kao i za Njegoša

na Lovčenu. Gore smo opisali kako je Meštar pazio na statički momenat kod karijatida na Avali, a isto tako je vodio računa o eventualnim opasnostima kod transporta na Lovčen Njegoševe figure, na način da je simboličnog orla velikih dimenzija priljubio uz Njegoševo tijelo.

Nije samo crni granit bio uzet u kombinaciju za spomenik Neznamom junaku, nego je još ranije dolazio u kombinaciju kamen tamnosmeđe boje iz okolice Kastva (u Istri, koja je onda bila pod okupacijom Italije, pa je baš iz pijeteta prema porobljenoj Istri bio došao *kastavac* u ozbiljnu kombinaciju). Treba napomenuti da se *kastavac* javlja u dvjema nijansama: tamniji iz slojnih naslaga i zrnati iz kompaktnih kamenoloma.

Bilo je još i drugih materijala na izboru za ove važne spomenike.

Na ulazu u predvorje atelijera Meštrović u Zagrebu, Mletačka ul. 8, s lijeve strane nalazi se probna izrada jedne glave za karijatide iz crvenog granita. Taj lijepi granit bio je Meštroviću ponuđen preko jednog predstavnika vlasnika kamenoloma iz Pirota (u blizini Bugarske granice), ali kamenolom nije mogao dati veće komade, pa se moralo preći na Jablanicu.

Ne znam da li sam uspio barem donekle udovoljiti traženju Atelijera Meštrović u Mletačkoj 8 u Zagrebu, a naiđe li kustos (koji brižno vodi sve što je u vezi s Meštrovićem) na neku neobjašnjenu stvar ili nedovoljno objašnjenu, spreman sam da se u takvom slučaju ponovno na to osvrnem.

Nadam se da Atelijer ima potanje podatke o posljednjem boravku Ivana Meštrovića u Splitu, Otavicama i Drnišu god. 1961., ali možda nije suviše da se i na to ukratko osvrnem, i da napomenem neke stvari, koje možda nisu zabilježene. Smatram da su pojedini događaji važni da se osvijetle neki momenti, koji dopunjuju Meštrovićeve ličnosti.

Bilo je najavljeno da Meštar s preostalim obitelji dolazi 12. VII 1961. brodom. Svi smo računali da Meštar stiže prugom koja dolazi iz Rijeke, ali je on došao parobrodom iz Lošinja, a boravio je desetak dana na Brionima. Na televiziji se vidio sastanak između Predsjednika Jugoslavije i Meštrovića u razgovoru na Brionima, pa osam dana, nakon dolaska Belgijske kraljice opet vidimo Meštrovića na malim ekranima. On nam je pričao da je tamo imao savršeni odmor, jer nije svakome na dohvatu ruke.

Za njegov boravak u Splitu bio mu je stavljena od gradskih vlasti na raspolaganje vila Ferić u Mejama, gdje nas je Meštar primio po dolasku. Izrazio je tada želju da se prošetala gradom, vidio je današnji položaja Grgura, odobrio je

mikrolokaciju kipa sv. Ivana Krstitelja u Jupiterovu hramu, jer je od strane nekih krugova bio pružen otpor (radi navodne profanacije klasičnog ambijenta).

Tadašnji predsjednik splitske općine pokazao je potpuno razumijevanje za neke iznesene primjedbe od strane Ivana Meštovića, a njegov dolazak smatrao je velikim dobitkom za grad. Štoviše, pravile su se neke kombinacije da bi se Meštru negdje osigurao boravak u Splitu, a posebno zato što je on Split i Splitskane jako volio. Kada sam ga posjetio sa svojom familijom izrazio je želju da pođe u selo (znači Otavice i Drniš) pa je uskoro cijela drniška krajina bila o tome obaviještena. Pošli smo ujutro našom uobičajenim putem preko Klisa, Konjskog, Muća, Vrbe i kod Gradca prešli Čikolu gdje ga je u Gradcu ispred novoizgrađene zadružne zgrade dočekaio slavluk s mnoštvom seljana, koji su ga srdačno pozdravili. Putujući prema Otavicama izrazio je želju da svratimo do Mauzoleja na Glavici gdje smo pregledali objekat i štete koje su nastale na krovu Mauzoleja posljedicom krađe bakrene žice, koja je odvodila gromove u zemlju. Dakako da je to oštećenje imalo i svoje posljedice u tome što je ugaoni desni kamen na timpanonu ulaznog pročelja bio pomaknuo i stršio iznad svoje okosnice za 10-15 cm iako je imao težinu od 100-1500 kg. Da se to popravi bilo je zaduženo poduzeće "Udarnik" iz Drniša, ali nakon njihova rada nastala je prava šteta u tome što kroz pukotine pomaknutog ugla timpanona prodira voda do kripte. (To se nedavno primjetilo prilikom sahrane Meštrovićeve sestre Bire, udate za pok. Marina Studina.) Pošto je ta šteta ozbiljne naravi smatram da će trebati komisijski utvrditi koji su pravi uzroci te nezgode nakon udara groma.

Vratimo se na posjetu Ivana Meštovića svojoj kući u Otavicama gdje ga je bliža i dalja rodbina srdačno dočekala. U njegovoj kući pripremljen je bio ručak, a poslije podne trebalo je poći u Drniš, da pogleda česmu na trgu i da savjetuje Drnišanima gdje da postave spomenik palim borcima.

Pošto se približavala noć upozorio sam Meštra da bi bilo dobro što prije otputovati za Split, da se sutra dan odmori bez ikakvih posjeta, jer je prekosutra bio njegov rođendan (Velika Gospe 15. VIII), pa kada je već tu da prisustvuje misi u Kaštilcu. Bila je prisutna njegova žena Olga s malom unučicom Olgicom (kćerkom pok. kćeri Marte udate Šrepel), te gospođa Šrepel. Štimung u crkvi i raspoloženje bilo je neopisivo. Raspoloženje Meštovića bilo je takvo da je bilo teško pretpostaviti da on slijedeće godine neće doći posjetiti svoju zemlju.

Nastale nezgode u njegovoj užoj porodici toliko su Meštra utukle da je najprije dobio lagani izljev krvi u mozak, a kasnije -kao što je poznato- umro od srčanog napada 16. 1. 1962. u South Bondu (SAD). Ovako tragičan završetak našega najvećeg umjetnika dojmio se je vrlo mučno za sve, koji su ga poznavali i cijenili, a posebno pisca ovih redaka koji je od g. 1925. pa do njegove smrti bio s njime u uskom kontaktu bilo u iznošenju njegovih zamisli, bilo iz visokog poštovanja prema ovom geniju.

PRILOG 2

Članak je pisan godine 1962. te je pohranjen u Arhivu Marina Marasovića u Atelijeru Meštrović u Zagrebu. Članak je u rukopisu.

Marin Marasović

MEŠTROVIĆEVE GRAĐEVINE

Uspomene na rad s preminulim umjetnikom

Prvi moj susret s Ivanom Meštrovićem bio je početkom god. 1926. kada je on odlučio da izgradi današnju svoju Galeriju u Mejama. Prve radove tj. potporni zidovi sa kulama na ulazu izvedeni su po osnovi arh. Fabjana Kaliterne sa kojim se je Meštrović upoznao u Jugoslavenskom odboru kad je bio u emigraciju za vrijeme I. svjetskog rata.

U god. 1928. zamislio je Meštrović da za sebe i svoju porodicu izgradi grobnicu u svom rodnom selu Otavicama. Prvi rad na tom poslu bila je izgradnja mosta preko Čikole kao pristup Mauzoleju, a već 1929. god. po njegovim skicama izradio sam projektni elaborat za sam Mauzolej i započeo sa izvedbom.

U međuvremenu zamišljao je Meštrović o samom glavnom objektu današnjoj Galeriji. Interesantno je napomenuti samo rađanje osnovne koncepcije Galerije. Jednog dana pri ručku u Gradskom podrumu u Zagrebu potanje smo razgovarali o osnovnim idejama za koncepciju zgrade i na bijelom uglu ondašnjih *Novosti* skicirao je Meštrović izgled glavnog pročelja galerije, koji se otprilike poklapa sa današnjim izgledom zgrade. Po takovim njegovim zamislama zadanom programu same građevine izradio sam projektni elabo-

rat s detaljnom razradom prve faze tj. istočnog dijela zgrade sa jednim dijelom terase koju nose jonski stupovi. Taj rad je započeo 1931. godine. Zgrada je dakako bila namijenjena za stanovanje, kolikogod je umjetnik bio škrt u ispravljanju svojih misli, moglo se već tada naslutiti da će ta zgrada jednoga dana poslužiti kao Muzej njegovih radova jer zgrada po svom rasporedu nije pružala naročitu udobnost za članove obitelji. To se je uvjerenje očito manifestiralo u izjavi njegove supruge gđe Olge, kada su jednog dana bili kod mene na ručku *Ovakva bi kuća meni trebala za život, a ne ono ogromno što je meni bio Ivan sagradio*. Druga faza radova koja je obuhvatila srednji dio Galerije, te posljednji dio, zapadna strana sa ogradnim zidovima i terasnim podzidima izgrađeni su u razdoblju od 1936. do 1940. godine. Za ove posljednje radove izvršio je detaljnu razradu arh. Harold Bilinić (sin starog klesarskog majstora Pave Bilinića u čijoj je radioni veliki umjetnik započeo svoj razvojni put, koji ga je doveo do takvog uspona.)

Odnos Ivana Meštrovića s radnicima našeg gradilišta koji su u većini bili iz njegovog rodnog kraja bili su topli i prijateljski, a često bi zaželio da se prilikom završetka nekog važnijeg dijela rada, radnike pogosti i upriliči njegovo tradicionalno *janje na ražnju*. Sa velikim zadovoljstvom bi on u malim *gozba-ma* aktivno učestvovao. Nije tu falila ni pjesma, a sa naročitim uživanjem bi slušao njihovo *ojkanje*; koja ga je podsjećala na pjesmu iz njegovog kraja koja je u mladim danima i slušao i pjevao.

Meštrović ili Meštar -kako su ga nazivali njegovi prijatelji i saradnici- često je obilazio svoja gradilišta u Splitu i u Otavicama i sa osobitim zanimanjem propitivao svoje (stričeve i nećake kao i ostale) suseljane o njihovoj gospodarskoj aktivnosti i njihovim obiteljskim prilikama.

U Splitu se Meštar vrlo prijatno osjećao i razgovarao u lokalnom žargonu. Volio je Splićane zbog njihove neposrednosti i mislim da je oličenje Splićanina našao u arhitektu Fabjanu Kaliterni kojeg je mnogo cijenio. Pok. Arh. Fabjana Kaliternu je volio radi njegove iskrenosti i privrženosti svom rodnom gradu. *S Fabjanom je utonuo veliki* dio Splita pisao mi je s velikom tugom kad je pred deset godina saznao za smrt Kaliterne.

Njegov odnos uopće prema njegovim užim saradnicima u koje je stekao povjerenje prelazilo je okvire poslovnih odnosa, bilo je to mnogo dublji i topliji odnos. Za moje sinove, koji su uglavnom bili vršnjaci s njegovom djecom, često se je u pismima propitkivao i iskreno se radovao njihovom uspjehu. Boravak

u Splitu neobično je prijaio njemu i njegovoj obitelji. Kada bi iz Zagreba došli na more opažao bi razliku na svojoj djeci pa bi rekao: *došli su iz Zagreba kao limuni, a vraćaju se kao crvene jabuke.*

U vremenu gradnje u Splitu i Otavicama, Meštar je htio da izgradi spomenik zahvalnosti Francuskoj, koji je postavljen u Beogradu na Kalemegdanu. Obrada reljefa u kamenu postamentu povjerio je meštar svojim saradnicima iz zagrebačke akademije likovnih umjetnosti prof. Frani Kršiniću i Antunu Augustinčiću i, dok je mene dopala briga oko izgradnje građevinskog dijela spomenika.

U odabiru materijala za svoje građevine Meštrović je posvećivao naročitu pažnju i unašao pri tome i duhovni smisao. Za svoj mauzolej u Otavicama odabrao je za vanjska pročelja domaći tvrdi vapnenac, koji smo donijeli sa brda Svilajskog gorja, nedaleko njegove roditeljske kuće, dok za interijer Mauzoleja upotrebio je *muljiku*, dobivenu također u blizini. Naročito je želio da se ova, relativno mekana muljika (dok je u svježem stanju), upotrebi za izradu unutarnjih reljefa Mauzoleja, kao trajnu uspomenu na onaj isti materijal, koji je radi svoje mekoće možda bio jedan od važnijih faktora da se otkrije talent ovog velikog umjetnika. Dakako da je obrada i ovog mekanog materijala predstavljala i svoje teškoće. Sjećam se kada je na gradilištu Mauzoleja obrađeno lice unutarnjih ploha, jedne noći nam je građ oštetiio oštre bridove pojedinih blokova.

Polovicom 1936. godine izradio je Meštrović novi umjetnički paviljon u Zagrebu (okrugla zgrada sa stupovima na Trgu), razradu projekta i detalja izveli su njegovi saradnici arh. Lavoslav Horvat i Harold Bilinić, dok je kameni dio građevine bio povjeren ing. Špercu i meni. Ostale radove na gradnji izveo je ing. Aljinović i Klicka Kameno pročelje, blokovi stupova i monolitni arhitrav izrađeni su iz bračkog bijelog kamena sa zamašnim dimenzijama. Nabavu i obradu kamena izvršio je klesarski majstor Frane Vrandečić iz Pučišća sa svojim vrijednim klesarima sa otoka Brača. Dakako da je i ova građevina po dimenzijama kamenih blokova i konstrukcijama zahtijevala posebnu pažnju oko ugradbe takovih velikih blokova. Meštrović je na ovoj građevini kao i na ostalom njegovim objektima potencirao svoju koncepciju upravo dimenzijama pojedinih elemenata.

Druga monumentalna građevina u Zagrebu bila je započeta prije početka II. svjetskog rata. Bila je to zavjetna crkva na Trnju u spomen hiljadugodišnjice hrvatskog kralja Tomislava. Ova građevina bila je predviđena također od

dalmatinskog kamena (iz Brača i Trogira) a po svojim dimenzijama u cjelini i u pojedinostima nadmašila je sve dotadašnje Meštrovićeve gradnje. I u pojedinostima nadmašila je sve dotadašnje Meštrove gradnje. Dovoljno je spomenuti da je za ovu gradnju bilo potrebno oko 7000 tona kamenih blokova (od kojih je do rata bilo već dopremljeno oko 3000 tona).

Zavjetnu crkvu Kralja Zvonimira u Biskupiji kod Knina sagradio Meštrović uoči II. Svjetskog rata. Ova crkva jednostavnih oblika sa trostrukom zvonarom na pročelnom zidu i Kristovim reljefom nad ulaznim vratima. Iznutra je ikonostas poput starohrvatskih crkava. U glavnoj oltarnoj apsidi Gospa sa malim Isusom iz bijelog grčkog mramora. Zabatna unutarinja ploha obrađena Kljakovićevim freskama koje prikazuju Kralja Zvonimira u dalmatinskoj nošnji.

Još u toku posljednjih radova na Galeriji u Mejama, Meštrović je nabavio od tadašnjih vlasnika kompleks sredovjekovnog Kaštila obitelji Capogrosso-Kavanjin koji se nalazi uz more nešto zapadno od Galerije. Ovaj romantični kompleks upola porušenih starih objekata do kojih je vodila sa ceste aleja oleandara bio je već predestiniran za parcelaciju na kojem području je trebalo izgraditi niz individualnih zgrada uslijed čega bi bila nestala ova karakteristična poanta podmarjanskog pejzaža. U pravi čas je vidoviti Meštar ovu je nakanu osujetio preuzevši ovaj lijepi objekat u svoje ruke, koji će poslužiti proširenju i dopuni njegove Galerije. Ciklus reljefa iz historije Kristova života sa velikim karakterističnim orahovim raspećem kao centralnom figurom trebalo je da po Meštrovj konceptiji stvori organsku cjelinu. On je ovu građevinu zamislio samostanskog oblika tj. crkvu sa dvorištem i okolnom pokritom šetnicom omeđenom dorskim stupovima. Porušenu staru četvrtastu kulu na južnoj strani ovog dvorca nadozidao je i oblikovao zvonaru vanredno skladnih proporcija. Njegovu osnovnu konceptiju razradio je njego suradnik arh. Bilinić. neobično veliku ljubav i lični doprinos uložio je Meštar u ovu građevinu. Iz ruševina starog dvorca brižljivo je birao stare patinirane komade kamena za pojedine detalje kao frize, pragove i arhitrave vrata i prozora, renesansnu triforu i.t.d.

Kao osnov za ovakovu dotjeranu konceptiju poslužili su Meštru već izrađeni orahovi reljefi koje je on još ranije tokom godina stvarao u istom siže-u. Za vrijeme svog boravka u inozemstvu nakon rata tražio je Meštar da mu se otpreme ovi stari reljefi po kojima će on ovaj ciklus kompletirati, tražio je od mene da mu pošaljem i detaljne mjere ovog objekta tako da je smjestio i numerirao poredak pojedinih epizoda ovog ciklusa.

Upravo na završetku rekonstrukcije ovog romantičnog kompleksa zatekao nas je II. Svjetski rat. Prije svog odlaska u Zagreb gdje je pošao da se skloni od opakih namjera prema namjera fašističkog okupatora vidio je *fašističku čizmu kako pašuju po ovom lijepom objektu na kojemu su za svoju obranu na zidovima malog trijema napravili puškarnice.*

Pred sam konac 1941. godine, kada je naša zemlja bila preplavljena okupatorom, uspjelo mi je da sa njegovim bratićem Krešom posjetim Meštra u zatvoru na Savskoj cesti. Mislio je da će za par dana biti pušten pa me je zamolio da ga sačekam da zajedno pođemo u Split. Nije tada mislio da mu je glava visila o niti. On je nakon Savske ceste prešao u Italiju, Švicarsku i konačno u Ameriku, ali duhovno kroz čitavo vrijeme u svojoj zemlji, koju je neizmjerljivo volio.

Iako već fizički iscrpljen smogao je snage da dođe u ljeto 1959. u svoju zemlju. U Splitu se je zadržao desetak dana, a nije propustio da posjeti svoju rodnu kuću u Otavicama kao i mjesto svog posljednjeg konačnog počinka. Pratio sam ga kao i obično u taj posjet te kad smo završili obilazak Mauzoleja, predložio sam mu da dođe u kola te da se odvezemo do kuće. On je to odbio i zaželio je da pješke, oslonjen meni pod ruku siđe niz duge stepenište koje vode do puta pod Glavicom. Dirljiv je bio susret pred svojom roditeljskom kućom sa svojom širokom rodbinom i suseljanima. Dakako ni ovdje nije falilo janje na ražnju i pao razgovor sa svojim najbližima.

Doček u Drnišu bio je nadasve topao uz cvijeće i suze radosnice njegovih sumještana. Pregledao je smještaj njegova *Vrela života*. Odvezli smo se zatim do Općine i Doma narodnog zdravlja, gdje im je pokazao kako da smjeste njegovu skulpturu te do mjesta na kojem će postaviti spomenik palim borcima.

Kada je htio da se oprosti od svojih Drnišana, poveo ga je predsjednik NO Općine Reljić u dvoranu hotela gdje je bila priređena večera uz sudjelovanje pjevačkog Društva *Kolo iz Šibenika*. I tako umjesto da prema planu stignemo oko 7 sati na večer u Split, došli smo tek oko 2 sata po noći. Dva dana poslije skromno se proslavio Meštrov 76 rođendan u njemu najdražem ambijentu - među orahovim reljefima. Skromno po obliku ali svečano po toplim izljevima simpatija i ljubavi prema njemu.

Opažao sam Meštrov preobražaj za vrijeme njegova kratka boravka u rodnoj Dalmaciji. Kada sam ga sa dr Gabričevićem i mojim sinom Tomom posjetio odmah nakon njegovog dolaska u Split, vidio sam u Meštru duboke

tragove duševnih i fizičkih patnja, međutim u saobraćaju sa svojim preostalim prijateljima i znancima a naročito ličnom prisutnošću u kraju njegova djetinjstva. Prolazili smo na putu za Otavice istim putem kao i pred 30 godina i kako smo se približavali Petrovom polju njegovo lice postajalo je vedrije, mlađe. Susreti i iskazane mu simpatije u Otavicama, Drnišu i Splitu, naročito pak na njegov 76. rođendan proizveli su na Meštra takav pozitivni učinak da je njegova žena gđa Olga spontano došapnula mojoj ženi *ja ne znam draga šjora Marija, ko će Ivana zadržati da dogodine opet ne dođe.*

Međutim sticajem okolnosti: njegovom bolešću i bolešću njegove žene taj ponovni dolazak živog Meštra nažalost je izostao, da ga sada ponovno i zauvijek sačekamo samo duhovno živog i da njegovo izmučeno tijelo kroz dva teška rata primimo i položimo ondje, gdje je on sam još u naponu snage sam sebi odredio.

Teško je rastati se sa velikanom sa kojim je čovjek dugi niz godina saradivao. Smatram svojom najvrednijom nagradom za svoju saradnju, kada sam ga uveo – nakon duže odsutnosti jedne ljetne večeri 1932. godine u završeni prvi dio kuće na Mejama. Pregledao je kuću bez riječi, kao i obično, pošli smo na terasu, potapkao me po ramenu sa samo dvije riječi *svaka čast.*

Njegove uspomene koje mi je ostavio, a naročito bezbroj njegovih teško čitljivih, ali vlastoručnih pisama, koja odaju toplinu rijetkog duševnog bogatstva ostat će trajan spomen meni i mojoj djeci.

Zahvaljujem gospodinu Maroeviću, direktoru Fundacije Meštrović u Zagrebu, koji mi je omogućio korištenje ovog materijala.

KRATICE

JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
SKA	Srpska kraljevska akademija
FNRJ	Federativna Narodna Republika Jugoslavija

BILJEŠKE

- 1 Slavko Muljačić: *Kronološki pregled izgradnje Splita u XIX. i XX. stoljeću*, Zbornik Društva inženjera i tehničara Split 1958., 69; Branko Radica: *Novi Split 1918.-30*. Split 1931. 99.
- 2 Darovan Tušek: *Arhitektonski natječaji u Splitu 1918.-1941*. DAS, Split, 1994. 32-41.
- 3 Slavko Muljačić: n.dj. (1958.), 71; Branko Radica: n. dj. (1931.) 189.
- 4 Darovan Tušek: n.dj. (1994.) 112-119.
- 5 Stanko Piplović: *Graditelj Marin Marasović* Hrvatska obzorja, Split 1995., 955.
- 6 Ja sam njegova unuka, najstarija kći Marina najstarijeg sina Jerka.
- 7 Rodni list - Arhiv obitelji Marina Marasovića; Petar Požar: *Znameniti i zaslužni Splićani*, Split, 2001., 205; Stanko Piplović: n. dj. 1995., 953.
- 8 Razredne svjedodžbe i svjedodžba o položenom ispitu zrelosti - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 9 Svjedodžba od 2. prosinca 1921. o radu na dužnosti tehničkog pomoćnika od 1. kolovoza 1913. - 1. rujna 1916. - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 10 Podatak prikupljen u obitelji - razgovor sa sinom dr. Tomislavom Marasovićem.
- 11 Potvrda o izvršenoj praksi - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 12 Svjedodžba nakon završene prakse - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 13 Svjedodžba specijalnih tečajeva - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 14 Posvjedočenje o završenom pripremnom razredu - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 15 Posvjedočenje o završenom II. razredu - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 16 Posvjedočenje o završenom tečaju o gradnji i izračunu konstrukcija - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 17 Potvrda ing. Matkovića koji je M. Marasovića poučavao predmetima propisanim za ispit graditelja - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 18 Svjedodžba Građevinske direkcije u Dubrovniku o položenom ispitu - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 19 Molba Marina Marasovića za prijem u Udruženje graditelja - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 20 Odgovor Kraljevskog sreskog poglavarstva o rješenju molbe za postizanje koncesije - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 21 Uvjerenje Ministarstva građevina za sudjelovanje u licitacijama - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 22 Svjedodžba osposobljenja za upravljanje osobnim i teretnim vozilima - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 23 Obrtni list za djelatnost prijevoza putnika - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 24 Stanko Piplović: *Uresno poglavarstvo splitske općine*, Kulturna baština 16/21, Split 1991.162.
- 25 Darovan Tušek: n. dj. 1994. str. 52.
- 26 Općinsko upraviteljstvo - imenovanje okružnim nadzornikom - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 27 Darovan Tušek: n. dj. 1994. 74.

- 28 Ugovori o naukovanju - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 29 Imenovanje članom komisije za polaganje ispita majstora zidara i bunardžija 1932. Imenovanje članom komisije za polaganje ispita zidara i bunardžija 1935. Imenovanje članom komisije za polaganje ispita zidara i bunardžija 1937. - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 30 Imenovanje članom komisije za polaganje ispita majstora tesara 1932.; Imenovanje članom komisije za polaganje ispita majstora tesara 1935. - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 31 Imenovanje članom komisije za polaganje ispita graditeljskog ispita 1932. Imenovanje članom komisije za polaganje ispita graditeljskog ispita 1935. Imenovanje članom komisije za polaganje ispita graditeljskog ispita 1937. - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 32 Darovan Tušek: n. dj. 1994. 80-81; Slavko Muljačić: 1958. 87.
- 33 Arhiv Konzervatorskog ureda 70/1933 dokument od 3. V. 1933.
- 34 Uvjerenje Trgovinsko-industrijske komore u Splitu o registriranju firme - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 35 Imenovanje članom biračkog odbora - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 36 Imenovanje zamjenikom u Građevinskom odboru - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 37 Imenovanje članom zamjenika za viši disciplinski sud - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 38 Upis tvrtke u sudski registar 1938. - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 39 Uvjerenje Zanatske komore za obavljanje radnje graditeljske 1938. - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 40 Uvjerenje Zanatske komore za obavljanje radnje graditeljske 1939. - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 41 Imenovanje Marina Marasovića, predstavnika Udruženja ovlaštenih graditelja, za člana Banovinskog turističkog savjeta - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 42 Imenovanje u Odbor za ispitivanje prigovora na regulacijski plan 1938. - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 43 Izbor za člana Tehničko- ekonomskog odbora - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 44 Imenovanje za člana komisije za polaganje ispita zidara i bunardžija, tesare, klesare i graditelje 1939. - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 45 Podaci o građevnom poduzeću - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 46 Imenovanje Marina Marasovića za člana urbanističko-građevinskog odjela - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 47 Rješenje o registraciji zanatske radnje iz 1953. - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 48 Potvrda o naslovu majstora iz 1967. - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 49 Vodio me posjetiti umjetnika u njegovu obiteljsku kuću na Pantovčaku u Zagrebu i u Lumbardi u Korčuli.
- 50 Izradio poprsje Marina Marasovića u bronci, vlasništvo obitelji Marina Marasovića.
- 51 Bila sam s Marinom Marasovićem u Planićevoj kući u Zagrebu u posjetu njegovoj obitelji.
- 52 Pisma – Arhiv obitelji Marina Marasovića; Susreti u Zagrebu i Splitu.

- 53 Razgovor sa dr. Duškom Kečkemetom.
- 54 Smrtni list - Arhiv Marina Marasovića; Stanko Piplović: n. dj. 1995., 953.
- 55 Vidi bilješku 51.
- 56 *Biološko-oceanografski institut u Splitu*, Novo doba, Split 14. studenog 1925. 4; *Oceanografski institut na Jadranu*. Novo doba, Split 11. srpnja 1926. 9; *Gdje da bude sjedište Oceanografskog instituta?* Novo doba, Split 8. kolovoza 1926. 10; *Gdje da bude Oceanografski institut?* Novo doba, Split 5. rujna 1926. 3; *Još o biološko-oceanografskoj stanici u Splitu*. Novo doba, Split 5. studenog 1927. 9.
- 57 *Pripravni radovi za osnivanje Biološko-oceanografskog instituta*, Ljetopis JAZU, sv. 43. Zagreb, 1931. 41.
- 58 Darovan Tušek: n.dj 1994. 60.
- 59 *Licitacija za zidarske radove*. Novo doba, Split 26. travnja 1932. 5.
- 60 Stambena zgrada istočno od Instituta građena je također prema projektu Fabjana Kaliterne; Arhiv Fabjana Kaliterne; Slavko Muljačić: n. dj. 1958., 85.
- 61 *Prva zgrada Biološko-oceanografskog instituta*. Novo doba, Split 30. ožujka 1933. 5.
- 62 *Izveštaj odbora* Ljetopis JAZU sv. 45. god. 1932. Zagreb 1932., 4-6. *Gradnja zgrade Biološko-oceanografskog instituta*, Novo doba, Split 26. travnja 1932. 5. *Gradnja Oceanografsko-biološkog instituta*. Novo doba, Split 11. svibnja 1932. 5.
- 63 *Zgrada Biološko-oceanografskog instituta bit će pod krovom 15 o. mj.*, Novo doba, Split 13. srpnja 1933. 5; *Zgrada Biološko-oceanografskog instituta bit će ovih dana pod krovom*, Novo doba, Split 11. kolovoza 1933. 5; *Gradnja Biološko-oceanografskog instituta*. Novo doba, Split 25. rujna 1933.
- 64 Arhiv Feliks Šperac, FŠ 6/VII.
- 65 Arhiv Feliks Šperac, FŠ 5/V.
- 66 Marin Marasović oženio je najmlađu sestru Fabjana Kaliterne, Mariju.
- 67 Fabjan Kaliterna (1886.-1952.), splitski arhitekt; Duško Kečkemet: *Moderna arhitektura u Dalmaciji*. Arhitektura, br. 156-157. Zagreb 1976., 67; Marin Marasović: *Meštrovićeve građevine-Uspomene na rad s preminulim umjetnikom* - Arhiv Marina Marasovića - Atelier Meštrović u Zagrebu.
- 68 Slavko Muljačić: n. dj. 1958., 85.
- 69 Marin Marasović: n. dj.
- 70 Arhitekt Harold Bilinić sin je majstora Pavla Bilinića (1860.- 1954.), u čijoj je radionici Meštrović učio zanat; Stanko Piplović: *Harold Bilinić (1894.-1984.)*, Split, 1994.
- 71 Nacrti - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 72 Dalibor Prančević: *Kultura ladanja*. Zbornik Dana Cvita Fiskovića br. 1, Zagreb 2006. 320.
- 73 Dalibor Prančević: n. dj. 2006. str. 323.
- 74 Arhiv Marina Marasovića u Galeriji Meštrović u Splitu.
- 75 Dalibor Prančević navodi da su u Atelieru Meštrović u Zagrebu pohranjeni nepotpisani nacrti za koje se pretpostavlja da su rad arh. Harolda Bilinića.
- 76 Arhiv F. Šperca 7/1. Dalibor Prančević: *Atelizer za modeliranje gline*. Fundacija Ivana Meštrovića 2005.

- 77 Arhiv Marina Marasovića u Galeriji Meštrović u Splitu.
78 Arhiv Marina Marasovića u Galeriji Meštrović u Splitu.
79 Arhiv Marina Marasovića u Galeriji Meštrović u Splitu.
80 Duško Kečkemet: *Kapogrosov i Meštrovićev kaštelet u Splitu*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji br. 26, Split 1986.-1987. 435.
81 Nacrti Kaštilca. Arhiv obitelji Marina Marasovića.
82 Arhiv obitelji Marina Marasovića.
83 Marin Marasović: n. dj.
84 Marin Marasović: n. dj.
85 Marin Marasović gradio je dva mosta preko Čikole, jedan prema Meštrovićevoj narudžbi na prilaznom putu koji je vodio do Mauzoleja, i drugi, na ulazu u selo, o kojem za sada nemam podatke osim onih dobivenih u razgovoru s mještanima Otavica, među kojima se stariji sjećaju graditelja i fotografija iz obiteljskog arhiva.
86 Meštrovićevo pismo Marinu Marasoviću od 4. prosinca 1929. - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
87 Arhiv Marina Marasovića u Galeriji Meštrović u Splitu – pismo od 10. listopada 1930.
88 Razgovor sa dr. Duškom Kečkemetom.
89 Arhiv Marina Marasovića u Galeriji Meštrović u Splitu – pismo od 7. svibnja 1934.
90 Arhiv Spomenika neznanom junaku na Avali - Galerija Ivana Meštrovića u Splitu, inv. br. 635; U arhivu obitelji Marina Marasovića nalazimo dijelove izvedbenog nacrta u mjerilu 1:50 pristupnog stubišta do spomenika, po čemu se može nagađati da je dobio izvedbu građevinskog dijela spomenika.
91 Marin Marasović n. dj. Razgovor sa dr. Duškom Kečkemetom.
92 Marin Marasović: n.dj.
93 Ana Deanović: *Meštrovićevi prostori*, Čovjek i prostor. Zagreb 1983. 12, str. 26 i 27.
94 Arhiv Marina Marasovića u Galeriji Meštrović u Splitu.
95 Ana Deanović: n. dj. 1983., 25.
96 Arhiv Marina Marasovića u Galeriji Meštrović u Splitu.
97 Razgovor sa dr. Duškom Kečkemetom.
98 *Osvećivanje nove školske zgrade u Kistanjima*. Jadranska pošta, Split 11. prosinca 1931. 4. Tomislavu Marasoviću poznat je podatak da je Marin Marasović izvodio radove na školi u Kistanjama. Projekt za školu načinio je arh. Mile Buneta, s kojim je Marin Marasović blisko surađivao.
99 Arhiv Marina Marasovića u Galeriji Meštrović u Splitu – pismo od 10. listopada 1930.
100 *Velika moderna klaonica A. Mitrović i sinovi*. Novo doba, Split, 4. studenog 1929. 3; *Otpočela radom tvornica subhomesnate robe, masti i leda A. Mitrović i sinovi*. Novo doba, Split, 22. prosinca 1930. 5.
101 Arhiv Feliksa Šperca, FŠ 6/XIX.
102 U arhivu ing. Feliksa Šperca na nacrtima za novogradnju Peričić pečat je ovlaštenoga graditelja Marina Marasovića pokraj zajedničkog pečata ing. Šakića i Šore. Arhiv F. Šperca, FŠ 5/VI.
103 Arhiv Feliksa Šperca, FŠ 7/II.

- 104 Podaci dobiveni od dr. Ive Petricciolija. Razgovor s potomcima Vladana Desnice.
- 105 U dokumentima nalazimo naziv inž. Šperac i graditelj Marasović, iako nema podataka o registraciji zajedničkog poduzeća 1932.
- 106 Arhiv Feliksa Šperca, FŠ 2/III.
- 107 Arhiv Feliksa Šperca, FŠ 4/VII.
- 108 Arhiv Feliksa Šperca, FŠ6/XX.
- 109 *Licitacija za gradnju pošte*. Novo doba, Split 2. lipnja 1936. 6; *Izgradnja pošte u Splitu-konačno odobrenje licitacije*. Novo doba, Split 18. srpnja 1936.; *Izgradnja nove poštanske zgrade u Splitu*. Novo doba, Split 22. kolovoza 1936. 6; Slavko Muljačić: 1958., str. 87; Arhiv Feliksa Šperca FŠ 8/I, 8/II, 8/III, 8/IV, 8/V, 8/VI, 9/II, 9/III, 9/IV, 9/V, 9/VI.
- 110 Arhiv Feliksa. Šperca, FŠ 3/I.
- 111 *Zgrada Oceanografskog instituta*. Novo doba, Split 14. veljače 1938. 6.
- 112 Arhiv Feliksa Šperca, FŠ 3/II.
- 113 *Licitacija za gradnju gimnazija u Splitu*. Novo doba, Split 23. studenog 1937.
- 114 Nemam pisane izvore, ali se sjećam priča mojeg djeda, jer smo u kući Cambj posjećivali njegovu nećakinju udanu Cambj.
- 115 Razgovor s Tomislavom Marasovićem, sinom Marina Marasovića.
- 116 Protokol uprave gradnje JAZU za 1949. i 1950. 51; Dopis kancelarije uprave gradnje od 27. prosinca 1949. - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 117 Knjiga poslovnog prometa - Arhiv obitelji Marina Marasovića.
- 118 Iz priča Marina Marasovića koje sam slušala kao dijete. S njim sam obilazila gradilište kuće Tomislava Marasovića 1957. (kuća se gradila 1955. - 1957.), gradilište *Lloyd'sa*, a vodio me je i u Vranjice i u Saldun.

NEW SUPPLEMENTS TO THE BIOGRAPHY OF SPLIT BORN BUILDER MARIN MARASOVIĆ

Summary

This paper reveals so far unknown facts about Marin Marasović's building activities, education and work on many significant buildings in Split and Dalmatia. It also presents Marasović's professional cooperation with sculptor Ivan Meštrović and architect Fabijan Kaliterna, in the period 1920-1960. In light of the cooperation with one of the most famous architects in Split at the time, Fabijan Kaliterna, the author emphasizes an extremely challenging nature of the work on the construction of the Institute of Oceanography and Fisheries building. The institute was built on the cape of the Marjan hill in Split. Marasović's cooperation with the famous sculptor Ivan Meštrović resulted in the construction of a considerable number of buildings in Split (e.g. a villa in Meje, the Meštrović family mausoleum in Otavice), Belgrade, Zagreb and Lovćen. What started as a mere business cooperation, later turned to a lifelong friendship, not only with the sculptor, but with the entire Meštrović family, as well.

So far unpublished Marin Marasović's manuscripts, in which he recalls his cooperation with Ivan Meštrović, are also presented in the paper.

slika 1. Krist – školski rad Marina Marasovića

slika 2. Gradnja Biološko-oceanografskog instituta na rtu Marjana u Splitu

slika 3. Gradnja Galerije Meštrović u Splitu

slika 4. Gradnja mosta preko rijeke Čikole

slika 5. Gradnja Meštrovićeva mauzoleja u Otavicama

slika 6. Gradnja spomenika Zahvalnosti Francuskoj u Beogradu

slika 7. Gradnja Doma likovnih umjetnosti u Zagrebu

slika 8. Gradnja zgrade Pošte u Splitu

slika 9. Gradnja obiteljske kuće Tomislava Marasovića

slika 10. Gradnja stambeno-poslovne zgrade Lloyd's Register of Shipping